

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Ліна СМІРНОВА (Кіровоград, Україна)

У статті зроблено акцент на особистісні характеристики сучасного соціокультурно компетентного майбутнього учителя іноземної мови. Визначено та розкрито методичні можливості підвищення ефективності формування соціокультурної компетентності майбутнього фахівця.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, ефективні методи, майбутній учитель іноземної мови, проектне навчання, тренінг асертивності.

Personal peculiarities of socioculturally competent future teacher of foreign language are studied. The methodology of effective forming of future specialist's sociocultural competence is determined.

Key words: sociocultural competence, effective methodology, a future teacher of foreign language, project method, training of assertiveness.

Актуальність проблеми. У найближчі роки Україна націлена на інтеграційні процеси, що зумовлює тісну співпрацю з об'єднаною Європою, Америкою та іншими країнами. Передбачені зміни в системі освіти торкаються групи завдань, здійснення яких має забезпечити підготовку молодих людей до гідної участі в цих процесах. Для фахівця в галузі викладання іноземної мови розуміння сутності нових цілей, функцій полікультурної освіти є першорядним. Тому стратегічною метою освітнього процесу виступає формування конкурентноспроможної, самодостатньої особистості. Йдеться про сучасного фахівця, який здатний до саморозвитку та продуктивного діалогу із соціумом, відзначається мобільністю й динамізмом особистісного розвитку, інакше кажучи, учителя іноземної мови, який володіє соціокультурною компетентністю [1].

Отже, соціокультурна компетентність як інтегративне утворення, що проявляється у діалектичній взаємодії індивідуально-особистісних характеристик майбутнього учителя, ґрунтується на гуманістичних засадах й реалізується у творчому навчальному процесі, виступає важливою методичною проблемою сьогодення. Питанням структури даної компетентності були присвячені наші попередні наукові роботи, отже метою цієї статті є розглянути соціокультурну компетентність сучасного студента факультету іноземних мов позиціонуючи такі його особистісні риси як асертивність, відкритість, соціально-критична відповідальність та рефлексія, а також методичні аспекти формування відповідних умінь та навичок з метою їхнього продуктивного інтегрування у майбутню професійну діяльність [1].

Основна частина. Слід звернути увагу, що поняття «асертивність» походить від англійського (to assert – відстоювати, to be assertive – бути наполегливим). Отже, розвиток асертивності у студентів сприяє долаю проблем, пов'язаних із нервовим напруженням, слугує формуванню здатності до самоконтролю, а також стійкості до стресів, формує ефективні й конструктивні інтерперсональні вміння.

Асертивність, як явище, зцілює суспільні відносини, уможливорюючи формування таких взаємних стосунків між викладачем та студентами, які служитимуть реалізації однаково як особистісних (розвиток внутрішнього потенціалу), так і освітніх цілей (створення взаємодоповнювальних стосунків).

Асертивності притаманні наступні характерні ознаки: неупереджене ставлення до інформації, нейтральність тону навчання, культурний релятивізм, або відсутність рис етноцентризму, толерантне ставлення до проявів «чужого», культурологічна й ситуативна автентичність текстів, наявність порівняння двох і більше культур, спрямованість на збагачення особистості, заперечення відмови від національної ідентичності, увага до етнічної неоднорідності як народу, мова якого вивчається, так і народу, рідного учневі, що вивчає іноземну мову [3: 32].

Водночас бути асертивною особистістю – означає бути щирим, брати відповідальність за себе і за своє життя, говорити і діяти відповідно до своїх переконань та почуттів. Логічна практика асертивності – комплексне вміння захищати свої права на існування, право бути собою. Це мистецтво правильного інформування інших про власні цілі, потреби тощо.

Відкритість – індивідуальна властивість особистості студента яка орієнтує його на отримання результату від різного роду діяльності. Відкритість є аутентичною диспозицією особистості до нових переживань, дій, поглядів, сприйняття навколишньої реальності. Це здатність молодих людей, особливо з точки зору іноземної мови, до розпізнавання відмінностей між культурами у контексті сприйняття світу та толерантного ставлення до особливостей іншої культури та її представників. Особистість, яка володіє відкритістю, не сприймає культурні відмінності як загрозу власній особистісній ідентичності, а навпаки, як можливість для соціокультурного збагачення.

Особливе значення в структурі соціокультурної компетентності сучасного студента факультету іноземних мов має соціально-критична відповідальність. Це ще одна психофізіологічна характеристика, що представляє живий інтерес для нас, оскільки співвідноситься із смисловим полем соціокультурної компетентності.

Важливу роль у процесі самопізнання та розумінні майбутнім фахівцем оточуючих відіграє механізм соціально-критичної відповідальності. З точки зору соціально-психологічного тлумачення – це самопізнання внутрішніх актів і психічних станів, а також усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють оточуючі, як він розуміє інших та які наслідки матиме поведінка і вчинки всіх учасників процесу спілкування, співпраці тощо [2: 167].

Здатність до соціально-критичної відповідальності формується у студента поступово і розвинута у різних людей неоднаково. Важливу роль при цьому відіграє ступінь розвитку відповідальності. Х. Квятковська аналізує багаторівневість розвитку даної особистісної властивості. На першому рівні відповідальність має пасивний характер. Студент не розглядає стани, наміри, думки інших з професійної точки зору. На другому рівні спостерігається невпорядковане, епізодичне виявлення соціально-критичної відповідальності. Третій рівень характеризується здатністю до виявлення даної відповідальності у думці та діях не лише в окремих ситуаціях, а й упродовж усього процесу освітньої взаємодії. Суттєвим для цього рівня дослідниця вважає мимовільне й постійне спостереження за станом співрозмовника чи групи, однак, слід пам'ятати, що оцінювання може бути не завжди адекватним [4: 23].

Для розкриття суті рефлексії ми розглядаємо феномен професійної, особистісної та соціальної рефлексії.

Результатом сформованої професійної рефлексії є усвідомлення майбутнім фахівцем себе як особистості, як професіонала; усвідомлення своїх дій, поведінки, іміджу та прогнозування наслідків своїх вчинків; усвідомлення змісту навчального процесу, педагогічних ситуацій; моделювання наслідків та прогнозування дій оточуючих (учнів, колег, батьків, адміністрації тощо).

Особистісна рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження майбутнім фахівцем свого внутрішнього світу та поведінки у зв'язку з переживаннями учасників педагогічної та соціальної взаємодії.

Соціальна рефлексія пов'язана з проблемою самовизначення, професійного самоусвідомлення. Характерною для сучасної ситуації на ринку праці є криза справжньої професійної самоідентичності, відсутність відповідної моделі молодого вчителя адаптованого як з професійної, так і з соціальної точки зору. Розв'язання даної проблеми вбачаємо у забезпеченні формування зрілої самосвідомості й позитивної рефлексивності особистості майбутнього фахівця.

Досліджуване утворення, соціокультурна компетентність, ґрунтується на принципах розвивального, проблемного, мультиметодичного, діяльнісного навчання. Виокремимо та розглянемо найбільш перспективні методи формування соціокультурної компетентності майбутнього учителя іноземної мови.

Методом, вартим уваги у розрізі нашої проблеми, є проектне навчання, про обов'язкове використання якого йдеться у програмних вимогах з предмету іноземна мова; яке, в цілому, широко використовується в навчальному процесі вищої школи. Про позитивні напрацювання в напрямку формування соціокультурної компетентності та ефективність такого методу навчання висловлюються С. Ніколаєва, Н. Бориско, В. Черниш та багато інших методистів.

Проект – це розв'язання, дослідження актуальної проблеми, її практична чи теоретична реалізація. У контексті проектного завдання діяльність студентів виступає складним алгоритмом та складається з декількох етапів творчої пізнавальної роботи. Проектна методика відрізняється від роботи над темою, коли іноді достатньо просто запам'ятати тематичний матеріал; від рольової гри, дискусії тим, що у процесі роботи над проектом має бути присутнім дослідження проблеми, творча пошукова діяльність і, що важливо для розвитку соціокультурної компетентності, подальша відповідальність студента за реалізацію власного пошуку в конкретних практичних діях.

Аналізуючи використання цього методу слід зауважити, що результативність проектної роботи залежить від багатьох чинників, які має відслідковувати викладач під час роботи над проектом. Водночас проектне навчання завжди орієнтовано на самостійну активну-пізнавальну практичну діяльність студентів під час розв'язання особистісно значимої

проблеми. У процесі такої діяльності майбутні фахівці розкривають основні закономірності теоретичної частини навчання, що забезпечує їй глибоке засвоєння.

З точки зору психології, необхідно підкреслити, що в основі проектного навчання майбутніх учителів іноземної мови лежить принцип «єго-фактора», який співвідноситься з дискусійною формою підготовки, що активно використовується в сучасному навчальному процесі в вищій школі.

Досліджуючи ефективність проектного навчання, ми прийшли до висновку, що даний метод викладання іноземної мови орієнтує студентів не лише на засвоєння знань, але й на способи засвоєння знань, на зразки та способи мислення та діяльності, на розвиток пізнавального й творчого потенціалу. Слід зазначити, що такий підхід до вивчення іноземної мови можна протиставити вербальним методам і формам догматичного передання вже готової інформації, яка не стане у пригоді молодій людині належним чином, оскільки не реалізується в його щоденній реальності.

Навчальний проект є важливим засобом формування соціокультурної компетентності майбутнього фахівця, оскільки: забезпечує зв'язок мети проекту з реальним життям, з окремою проблемою, значимою як для студента, так і для його щоденної діяльності; уможливує розвиток справжньої особистісної зацікавленості у проекті, його реалізації, що підвищує загальний навчальний ефект.

Під час презентації проекту викладачем має робитися акцент на прояви відкритості з боку студентів; у них з'являється можливість висловити власний погляд на проблему, навчитися сприймати критику у свою адресу, критично висловлюватися з приводу проекту, бути асертивним щодо думок оточуючих тощо. Це зумовлює трансформацію ролі викладача з позиції лідера в позицію консультанта і координатора, що забезпечує студентам справжню автономію і можливість проявити себе з особистісної точки зору, сприяє їхньому саморозвитку.

Ще одним методом інтенсифікації навчального процесу, а також наповнення його соціокультурною складовою, виступає проблемне навчання, яке на заняттях реалізується через «мікронавчання», «мозкову атаку» та «моделювання».

Методологічною основою «мікронавчання» (microteaching) є біхевіористські принципи навчання та принципи модифікації поведінки. Цей метод передбачає використання мікроуроків, що тривають по 10-15 хвилин, кожен з яких направлений на засвоєння однієї окремої навички.

Особливістю нашого досвіду є мікронавчання, яке полягає у тому, що студенти отримують або обирають самостійно проблему та дискутують з приводу неї для досягнення порозуміння по завершенні. Запис виступів, здебільш аудіо, слід активно практикувати на заняттях, що дає змогу глибшого аналізу виступів, сприяє швидкій корекції недоліків мовлення та стилю викладення думок, а також прискорює формування важливих для майбутнього фахівця навичок. Обговорення під час «мікронавчання» також важливе, оскільки сприяє удосконаленню аналітичних, комунікативних здібностей студентів та їхньої соціокультурної компетентності в цілому.

Поширеним методом навчання іноземної мови є метод «мозкової атаки» (brainstorming). Цей метод був вперше використаний близько десяти років тому американцем А. Осборном. Він визначив «мозкову атаку» як метод, що дозволяє групі людей використовувати свої інтелектуальні можливості для швидкого і ефективного вирішення поставленого завдання. За останні роки цей метод став популярний у процесі навчання іноземної мови в вищій школі. Ефективність методу полягає у колективному обговоренні, пошук рішення яке здійснюється шляхом вільного висловлювання думки всіх учасників.

Таким чином, ідею складає внесення пропозиції, яку не обговорюють одразу, щоб у всіх учасників була можливість її обмірковувати. Захист та обґрунтування пропозиції, її критика та оцінювання можуть відбуватися і наступного заняття, оскільки важливою виступає поміркована, багатостороння та об'єктивна оцінка, а також варіанти її можливої реалізації.

«Моделювання» (modelling) як метод полягає у розв'язуванні проблемної ситуації. Основною метою виступає: формулювання актуальної для аудиторії проблемної ситуації; повідомлення повної необхідної інформації з проблеми; дискусія та окреслення ймовірного

практичного виходу у вигляді запропонованих дій чи рекомендацій; прогнозування подібних ситуацій у майбутньому.

Отже, проектне навчання у комбінації з «мозковою атакою», «мікронавчанням» та «моделюванням» забезпечує формування таких особистісних складових соціокультурної компетентності майбутнього учителя іноземної мови, як соціально-критична відповідальність, відкритість, асертивність.

Для становлення та розвитку цієї компетентності у процесі вивчення іноземної мови вагоме значення має метод тренінгу асертивності, який ще не став розповсюдженим на теренах нашого освітнього простору. Сьогодні він відіграє важливу соціально-психологічну та методичну роль у навчальному процесі.

На нашу думку, тренінг асертивності на уроках іноземної мови є спланованою програмою «терапевтичних впливів», що мають на меті редукцію агресивної і неасертивної поведінки, а також моделювання готовності студентів до асертивних дій у різних соціальних і педагогічних ситуаціях. Мета таких тренінгів полягає в навчанні критично сприймати та контролювати власну поведінку (самовираження), опановувати та невілювати власний страх перед життєвими труднощами, захищати власні права, не порушуючи прав інших людей.

Дія тренінгу асертивності головним чином спрямована на інтерперсональну сферу діяльності студента і може охоплювати такі аспекти асертивної поведінки, як: самоакцептація (від англ. to assert – приймати; погоджуватися) (під цим поняттям ми розуміємо позитивне ставлення до власної особи); усвідомлення власних прав та обов'язків; вільне та контрольоване вираження власних позитивних та негативних почуттів (наприклад симпатія, злість, збентеження тощо); висловлення своїх думок і переконань публічно та в різного роду ситуаціях; вираження незгоди на приниження та агресивну поведінку; добровільна зміна власних поглядів у результаті спілкування з іншими; критичне осмислення своїх поглядів; відмова виконувати недоречні вимоги; удосконалення інтерперсональних стосунків шляхом розвитку вербальних і невербальних комунікативних умінь [3: 47].

Тренінг асертивності має на меті роботу з поведінкою студента, з процесами збудження, які виникають під час його активності. Отже, у тренінгу асертивності ми виділяємо три основні підходи: 1) біхевіористський, 2) когнітивний та 3) біхевіористсько-когнітивний.

Теоретичною підставою біхевіористського тренінгу асертивності є набута природа поведінки особистості (як асертивна, так і неасертивна). Відтак для молодшої людини з'являється можливість розширити навички соціальної поведінки, вдосконалити свої можливості шляхом опанування нових умінь або редукції певної неефективної поведінки.

Таким чином, біхевіористичний тренінг асертивності є дієвим способом психокорекційних відпрацювань, особливо у разі, коли дисфункціональна поведінка студента пов'язана з фіксацією неасертивних навичок реагування, а також коли майбутній фахівець у своїх інтерперсональних вміннях виявляє такі біхевіористські недоліки, як: брак вербальних умінь для висловлювання власних поглядів і думок; невміння належним чином демонструвати власні емоції (позитивні та негативні); невміння приймати думки інших; брак навичок інтерперсонального контакту (спілкування) у конфліктних ситуаціях.

Фактично когнітивний тренінг асертивності – це те саме, що і когнітивно-поведінкова терапія, і націлений на навчання майбутніх учителів іноземної мови раціональній або відповідній (адекватній) поведінці. Він також навчає майбутніх фахівців як позбутися ірраціональних ідей та сформувати відповідну соціальну поведінку, і як використовувати могутні когнітивно-емоційно-поведінкові методи в якості самопомоги та самоактуалізації.

Розв'язання проблем відбувається шляхом подолання опору і закріплення позитивних змін. Викладач, який виступає в ролі раціонально-емоційного консультанта, не боїться філософських міркувань; звертається до думок студента; допомагає розпізнати негативні почуття, брати відповідальність за їх переживання і зміни. Когнітивний тренінг асертивності прагне викликати власний інтерес студента до себе, досягти змін у структурі особистості, у її регулятивній системі так, щоб студент відчував відповідність до вимог часу, оточення і був у більшій гармонії зі своїми потребами.

Іншими техніками, які можуть застосовуватися для формування асертивної поведінки у майбутніх фахівців, будуть: 1) техніка скеровування емоційних реакцій (розповсюдженими

прийомами є спонукання до вираження щирих емоцій; до подолання психологічного бар'єру перед обговоренням проблемної ситуації тощо); 2) метод автоінструкції; 3) техніка блокування стресового стану [3: 98].

Загалом у когнітивному тренінгу асертивності визначаємо два основоположні етапи:

на першому етапі на основі поведінкових проявів студентів в підготовлених умовних проблемних ситуаціях виявляється рівень асертивної та інтерперсональної поведінки;

на другому етапі проводиться відповідна робота, направлена або на модифікацію поведінки майбутнього фахівця, у разі необхідності, у бік асертивної, або на закріплення останньої та формування умінь долати власне емоційне напруження.

Отже, під час проведення когнітивного тренінгу асертивності викладач разом зі студентами визначає наявність ірраціонального мислення та трансформує його в раціонально-асертивний спосіб мислення.

З урахуванням проблеми зменшення годин на аудиторну роботу, яка характерна для нашого освітнього простору, варта уваги українських методистів наступна методика. Тренінг асертивності складається з трьох етапів і розрахований на чотири дні.

Перший дводенний етап присвячується навчанню асертивній поведінці. З початку викладач формулює мету тренінгу, далі відбуваються основні тренування. Під керівництвом викладача-методиста студенти розв'язують проблемну ситуацію, виходять на її асертивне вирішення. Завершують цей ланцюг індивідуальні тренування на основі ситуацій, близьких до реальних. Студенти вдосконалюють таким чином свою асертивність, уже самостійно формують механізм подолання проблеми. Спостереження та аналіз асертивної поведінки у тренувальних ситуаціях виконує важливу освітню роль для всіх учасників процесу.

Другий етап сконцентрований на роботі над внутрішнім діалогом, безпосередньо на аналізі власних думок та конструктивному перетворенні тих, які перешкоджають асертивній поведінці.

Третій етап присвячений закріпленню асертивної поведінки в педагогічних ситуаціях зі студентами. Особлива увага приділяється асертивній реакції останніх на власні недоліки.

Протягом тренінгу також опрацьовуються різні форми самовираження перед аудиторією, висловлювання власних думок, вміння задавати питання та підтримувати розмову.

До невербальної поведінки, що формується під час тренінгу асертивності ми відносимо таку:

- підтримка зорового контакту;
- використання жестів протягом розмови;
- демонстрування різних, переважним чином позитивних, станів, відповідних рухів, усмішки для створення легкої атмосфери інтерперсонального контакту.

Учасники тренінгу також вчать слухати інших; зважати на потреби чи прохання співрозмовників, водночас пам'ятаючи про власні інтереси; виказувати і приймати компліменти. Комуникативність під час тренінгу направлена на порозуміння, обмеження стресу шляхом пристосування до тих, хто створює проблемні ситуації та спроможності зарадити собі у таких ситуаціях.

Біхевіаристсько-когнітивний вид тренінгу асертивності використовується у випадку, коли в особистості наявний низький рівень готовності до асертивної поведінки, як наслідок – відсутність асертивних умінь, а також за наявності у особистості ірраціональних суджень щодо суспільного життя та браку умінь редукувати подібні погляди.

Метою біхевіаристсько-когнітивного тренінгу асертивності є формування асертивної поведінки в молодій людині та модифікації ірраціональних переконань (стосовно себе, суспільства, майбутнього самостійного життя тощо), що пов'язані з асертивною поведінкою. Уміння, які набуваються в результаті, є такими: свідомо ставитися до правил поведінки у суспільстві та психолого-педагогічних ситуаціях; виявляти повагу до себе та інших в інтерперсональному спілкуванні; контролювати та редукувати страх перед асертивною вербальною і невербальною комунікацією.

У процесі роботи зі студентом виявляються «хибні» переконання чи упередження. Також здійснюється робота в напрямку формування раціональної взаємодії молодого людини з реальністю. В даному контексті слід зробити акцент на використанні техніки емоційного

контролю шляхом модифікації внутрішнього самовираження. Основою цієї техніки є модифікація внутрішніх вербальних реакцій особистості через опанування навичок внутрішньої дискусії з власними ірраціональними переконаннями та виявлення їхньої очевидної суперечності з реальною дійсністю. Завдяки такій техніці студент має можливість проаналізувати власні переконання та виокремити ті, що зумовлюють у нього негативні емоції та призводять до небажаних дій у майбутньому.

Висновки. Запропонована методична спрямованість навчального процесу має допомогти майбутнім учителям іноземної мови зрозуміти принципи формування соціокультурної компетентності та здобути досвід професійної поведінки, що веде до глибокого усвідомлення відповідальності за власну особистість, дії, вчинки.

У той час коли серед молодих людей поширена невпевненість у собі, індивідуальність, підчас пригнобленість, формування вище зазначених особистісних рис допомагає майбутнім фахівцям не лише користуватися здобутими вміннями вільно володіти іноземною мовою, висловлювати думки, бажання тощо, але й навчає їх активній життєвій та професійній позиції. Йдеться про компетентного «нового» учителя іноземної мови, якого потребує сучасне суспільство. Вчителя, спроможного передавати молоді адекватний образ світу, забезпечувати стабільність емоційного стану (свого та учнів), отримувати позитив від навчальної діяльності та життя у цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Смірнова Л. Л. Соціокультурна компетентність майбутнього вчителя іноземної мови як необхідна складова полікультурної освіти / Л. Л. Смірнова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону»]: зб. статей: – Вип. 5. – Ч. 3. – Ялта: РВВ КГУ, 2009. – С. 58–61.
2. Brzezińska A. Psychologia wychowania / A. Brzezińska // Psychologia. Podręcznik akademicki : [red. J. Strelau]. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2000. – tom 111. – 223 s.
3. Zubrzycka-Maciąg T. Trening asertywności w kształceniu pedagogicznym / Tereza Zubrzycka-Maciąg. – Lublin : Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 167 s.
4. Kwiatkowska H. Nowa orientuje w edukacji nauczycieli / Henryka Kwiatkowska. – Warszawa, 2000. – 149 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліна Смірнова – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психологічні аспекти сучасних методик викладання іноземної мови.